

ÉLET S HALÁL.

Ob Mensch! Gieb Acht!
Was spricht die tiefe Mitternacht?
Ich schlief, ich schlief —,
Aus tiefem Traum bin ich erwacht:
Die Welt ist tief,
Und tiefer als der Tag gedacht.
Tief ist ihr Weh —,
Lust — tiefer noch als Herzeleid:
Weh spricht: Vergeh!
Doch alle Lust will Ewigkeit —,
— will tiefe, tiefe Ewigkeit!

Unschuld ist das Kind und Vergessen, ein Neubeginnen, ein Spiel, ein aus sich rollendes Rad, eine erste Bewegung, ein heiliges Ja-sagen.

Friedrich Nietzsche: Also sprach Zarathustra.¹⁾

A kis gyermek bölcsőjénél állunk. Mindenki mosolyog s akik mosolyognak, örvendenek a mások mosolyának is. Ez az örömteljes hangulat még mintha az élettelen dolgokra is átterjedne. Mintha minden boldog volna, mintha ime most, éppen most vált volna valóra a boldogság. A gyermekmosoly szemmel láthatóan a boldogság színes fátylával von be minden dolgokat, úgy látszik olyasvalami ez, ami a maga üdeségét mintegy kivetíti magából: a gyermekmosoly nyilvánvalóan olyan valami, ami mindenekre üdeséget és derűt áraszt. Ez az üde gyermekmosoly jelenti a kezdődő életet, ami minden bizonnyal szép is egyszersmind. Mert szépnek kell lennie annak, ami derűs üdeséget áraszt maga körül. Minden gyermekben, minden újszülöttnél mintegy újra megnyílik mindannak a lehetősége, ami széppé, naggyá, jóvá, magasztossá teheti az emberi életet. Valóban a nagy lehetőség ölt testet az újszülött kis gyermekben. A lét, az emberi lét, az emberi élet emelkedésének és tökéletesedésének lehetőségét jelenti a gyermek megjelenése s ez a lehetőség derűs optimizmus fényével von be mindeneket. A kezdődő élet maga valóban minden életlehetőség, ez pedig valami nagy dolog. Ez a lehetőség feltűnő gondot érdemel, mert bizony valójában nemcsak a szépnek, nagynak, jónak és magasztosnak, de mindezek ellentétének lehetőségével is szemben állunk a kis gyermek bölcsőjénél. De azért mégis a kis gyermek bölcsőjénél az az érzésünk, hogy valami nagy és szent dolog előtt állunk. Mindannak lehetősége előtt állunk itt,

1) Ember figyelj a szóra!
Mit mond az éji óra!
Mélységes álmom
Váltotta virradóra:
Lélünk mi mély!
Nap nem gondolta volna.
Fájdalma mélyre nyúl —
Mélyebbre az örömvágy:
Bú mondja: „Múlj!”
A kéj örökkön élni vágy —
Örökké élni vágy!

Ártatlanság a gyermek és felejtés, újakezdés, játék, magából kigördülő kerék, első mozgás szent igent-mondás. (Wildner Ödön fordítása.)

amit az emberi életben szépnek, nagynak és szentnek tartunk és mindannak lehetősége előtt állunk itt, amit az emberi életben rúttnak, kicsinek és alávalónak tartunk . . . A gyermek valóban „szent igentmondás“.

*

A kis gyermek bölcsőjénél állva, megelevenedik előttünk saját gyermekkorunk és életünknek az a szaka, amelyben bimbózni kezdték reményeink s amik nagyra növe magukkal ragadtak bennünket, — magukkal ragadtak bennünket . . . Hová? A boldogság felé? A vélt boldogság felé? Hová, hová? Hol van a boldogság? Van-e egyáltalában boldogság? Lehetséges-e embernek boldogság ezen a földön — s abban az életben, amely a halálba torkollik?

Szép reményink hajnalcillagánál
A jövő tündérkert gyanánt áll, —
S csak midőn a tömkelegbe lépünk,
Venni észre gyászos tévedésünk.

Ha nem vesszük észre gyászos tévedésünk', akkor talán lehetséges a boldogság. A valóságtól való eltávolodás, az illúziókban való élet, teszi lehetővé a boldogságot. Talán nincs is más boldogság, mint az a boldogság, amit az illúzió nyújt? És éppen ezért talán a művészetek általában s köztük talán leginkább a költészet az emberi életnek legnagyobb vigaszt nyújtó öröme és a lét gyötrelmeit s a lét aggodalmait feledtető boldogsága.

A kis gyermek bölcsőjénél állva, megelevenedik előttünk fiatalágunknak immár véglegesen a múltba alámerült boldogsága, bárha talán éppen illúzió-keltette boldogsága, aminek azonban még emléke is arany fátyollal borítja be jelenünket, azt a jelenünket, amely hova tovább mind zordabb és mindig zordonabb lesz.

Úgy látszik, valóban nagy bölcsesség és jóság nyilatkozik meg az emberi életben: hogy a magasabb korban oly hűségeen visszaemlékszik az ember gyermekkorára. Mintha az aggkornak vigasztalan sivárságát a természet, avagy a gondviselés kárpótolni óhajtáná a gyermekkor derűs emlékeivel. Ami olyanszerű, mintha a tél zordonságát a tavasz kellemességeinek emlékei enyhítenék.

*

A tél zordonságát nem enyhítik a tavasz kellemességeinek emlékei, de erre nincs is szükség, erre a télnak nincsen semmi szüksége sem. A tél nem érzi a maga zordonságát, a télnak nem fáj a maga zordonsága. Érzéketlen és tudattalan a tél. Minden emberi tudás szerint: érzéketlen és tudattalan maga a természet is, amit a tél zordonsága megdermeszt ugyan, de minderről semmi tudata, semmi érzése sem lehet. De hátha nem érzéketlen és nem tudattalan a természet? És miért lenne érzéketlen és tudattalan a természet, a mindenség, amit spinozisztikus merészséggel magával az istenséggel is azonosítottak. *Deus sive natura. Natura sive Deus.* Ha egyáltalában van érzés és tudat és intelligentia a természet töredékeiben, a min-

denség részeiben, miért ne lehetne érzése és tudata és intelligenciája magának a mindeneket magában foglaló mindenségnek? Már pedig van érzés és tudat és intelligencia ezen a világon, amint Nietzsche mondja, amint a jelen esetben mondaná: a mi kis értelmünk, a mi kis tudatunk és a mi kis érzésünk — letagadhatatlanul megvan. — De ha van is tudata és érzése a természetnek, ennek az igazán igazi *grand être*-nek, ez esetben sincs miért bántsa a természetet a tél fagyasztó és halálos zordonsága, mert a természetben *van*, és pediglen szemmel láthatóan valóságosan van feltámadás. A nagy természet életében a halál valóban csak mulékony, figyelemre is alig méltó és semminemű aggodalomra okot nem adó átmenet, amely átmenet mintha csak azt a tendenciát szolgálná, hogy a kontraszt-erősítés törvényénél fogva még üdőbb és még ragyogóbb pompázásban mutassa be nekünk a természet örök, pompázó életét. A természet életében igazán az élet minden, amivel szemben a halál valóban éppen semmi sem. Eljön a tavasz, aminek valósága megtöri a tél zordonságát, a valóságos tavasz eljövetelét várhatja biztonsággal a természet s ez teljes joggal és teljes mértékben kárpótolja a természetet a tél zordonságáért, nem úgy mint az aggkort az ifjúkor emlékei, amely kárpótlás bizony valójában csakis illúzió-keltés által történik. Itten, az emberi életben a való zordonságát csupán a rég letűnt idők testnélküli, árnyékszerű emlékei mérséklék, ami bizony nem sokkal több, mint amennyire az álmodozás képes a valósággal szemben. De nem szabad lebecsülnünk az álmodozást — a valósággal szemben. Igen sok, igen nagy dolog köszöni létét az álmodozásnak. És nem semmit és nem jelentéktelen dolgot mond az *Ember tragédiája* phalanster-jelenetében az álmodozásért borsóra térdepeltetett Platon, amikor azt mondja: „Még a borsón is szépet álmodom”. Az egyébként megszokottnak s épp ezért közönségesnek jelentkező létet az álmodozás emeli fel egy magasabb, magasabb és fennköltebb létbe.

*

Jaj nekem, mit ér minden királyi fény, minden dísz és minden élvezet, ha az aggkor, a betegség és halál elől engem megőrizni nem tudnak! Mily boldogtalanok az emberek! Hát nincs rá mód, a szenvedésnek és halálnak, melyek mindne születéssel megújulnak, örökre véget vetni?²⁾

A nyitott koporsó szomorúságot jelent — és rémületet kelt. Bántóan érthetetlen gyászt és szomorúságot jelent a koporsó, ami éppen az élet halálát jelenti. Ami szép, jó, nagy és nemes volt az életben és mindez ellentétének is — és mindannak, amit az élet jelent: az életnek magának megszűntét jelenti a koporsóba helyezett holttest. Pedig hát egyebet is jelenthetne a koporsó. Joggal jelenthetné a sok rossztól, bajtól és szenvedéstől való megváltást is. Az optimisták szeretik is úgy feltüntetni a halált, mint ami egyjelentőségű volna a lét gyötrelmeitől való megváltással. És ez volna az optimista felfogás? Milyennek láthatja

²⁾ Buddha mondása a *Szubbhádra Bhikshu* (Buddhista Káté) magyar fordításából.

az ilyen optimista az életet, akinek szemében az élettől való megváltás, a halál — szemben az élettel valami kíváncsatos lenne?

Minden élettől való megváltásnak is lehet tekinteni a halált. Ez esetben talán semmi rémes sincs a halálban. Ez esetben az élet valóban csak amolyan a semmibe torkolló álom volna, aminek alig lehetne komolyabb realitást és komolyabb jelentőséget tulajdonítani. Közismert szokás az életet a színjátszáshoz hasonlítani. Olyanszerűen hasonlíthatjuk az életet a színjátszáshoz, amint ezt Schopenhauer vagy Calderon teszi. A színészek mi vagyunk, csak hogy a színpadon egy színész több ember szerepét játssza, ezzel szemben mi az életben csak egy emberét éljük le. S ha ezt a szerepünket eljátszottuk, megpihentünk — az örök semmi-ben?

Ha minden kertelés és szemhunyorítás nélkül szembe merünk nézni a valósággal, akkor okvetlenül, minden szavában igazat kell adnunk *Pascal tisztánlátásának*, igazat kell adnunk *Pascal rem-látásának*:

Qu'on s' imagine un nombre d'hommes dans les chaînes, et tous condamnés à la mort, dont les uns étant chaque jour égarés à la vue des autres, ceux qui restent voient leur propre condition dans celle de leurs semblables, et, se regardant les uns et les autres avec douleur et sans espérance, attendent à leur tour. C'est l'image de la condition des hommes.³⁾

Bizony, bizony a mindennapi élet és a mindennapi tapasztalat mindenben igazat ad ennek a *koporsó-bölcsességnek*. Ez volna a koporsó filozófiája, ez az a filozófia, amely igazában a legteljesebb összhangzásban van a mindennapi tapasztalattal. Ez az a felfogás, amely a halálnál nem ismer nagyobb hatalmat a világon: mindenek felett végezetül a halál diadalmaskodik. Ha mélyére tekintünk ennek a felfogásnak, úgy az életben és a világban mindent, éppen mindent hiábavalónak kell tartanunk. Ez a hiábavalóság bölcsesége is egyszerűsmind, amely gondolat megremegteti egész valónkat és homályt borít az egész létre s értelmetlenné bélyegzi életünket és halálunkat egyaránt. Pedig, pedig: mintha a naponként megismétlődő tények ezt az igazságot hirdetnék — éppen a tények hatalmas erejével. — És csodálatosképpen még sem ez a mindennapi tapasztalatnak a filozófiája.

A mindennapi életnek, azt lehet mondani, épp ellenkező a filozófiája. A mindennapi életnek az a filozófiája, hogy az élet éppen minden — és a halál semmi. Nem is törődik a halállal a mindennapi élet, de igenis törődik az élettel, minden érdeklődésével az élet felé fordul, mert igazában minden érdekével az élethez van kötve. E mellett a felfogás mellett az ember gazdasági és hatalmi élete kerül az igazi központba, a fősúly éppen a földhöz tapadó politikai és gazda-

³⁾ Képzeliünk el egy csomó láncokra vert, halálra ítélt embert. Egy részüket mindennap megfojtják a többiek szeme láttára. A megmaradtak a maguk sorsát látják társaikéban; fájdalommal és reménytelenül tekintenek egymásra és várják, míg rájuk kerül a sor. Ez az emberi élet képe. (*Pensées de Pascal*, dr. Nagy József fordítása.)

sági életen van és ennek szolgál az ember minden erőivel. Ez, azt mondják, az egészséges, az erős ember filozófiája. Az egészséges, az erős ember optimista, aki szilárdan megveti lábát az életben s aki az életben nagy épületeket épít — a szónak mindennemű értelmében. Az egészséges, az erős ember szilárdan megveti lábát az életben s itt szilárd, biztos talajt érezvén lába alatt, épít az örökkévalóság számára. Az ilyen emberek vállain nyugszik a diadalmas élet, a jóllét és a siker, de meg az életnek *soh'sem halunk meg* kurjongatása is az ilyen embereké, mert valóban: — *alle Lust will Ewigkeit, — will tiefe, tiefe Ewigkeit* . . . — De, de hát lehet-e igazán egészséges és igazán erős a halálra szánt ember? És nem ilyen halálraszánt ember-e minden e világra született ember: az egészséges és az erős ember is? Mindnyájan *moriturusok*, mindnyájan *condamné à la mort* vagyunk, akik vigaszt keresünk, mert bizony *in articulo mortis* vigaszra szorulunk.

Megismétlem: voltaképpen csakis kétféle felfogás lehetséges. Az egyik felfogás szerint: *minden az élet — és semmi a halál* — a másik felfogás szerint pedig: *minden a halál és semmi az élet*. Úgy látszik, hogy az élet és a halál közül az egyik a másik realitását megsemmisíti. De hát lehetséges-e ez? Nem csak szavakkal játszunk-e? Egyáltalában megszüntethető-e valamely realitás — és az a realitás, ami megszüntethető, vajjon maga is igazi realitás volt-e, vagy pedig csak amolyan *nominalis realitás* volt, nem valóság, hanem nomen, ahogyan a középkorban mondták: *flatus vocis*. Igen, igen: „a tett halála a z okoskodás“, a gondolkozás; — különösképpen pedig halála a tetteknek a halálról való gondolkozás. Az élet úgy szép, úgy igazi élet, ha a halálnak semmi nyoma sincs benne. A nappal úgy szép, úgy igazi nappal, — ha semmi sincs benne az éjszakából. Nem is lehet semmi sem az éjszakából a nappalban; ha volna benne valami az éjszakából, akkor az éjszakának árnya borulna rá. A napsütötte, verőfényes életben, a televény termékeny életben nem szabad megjelennie az éjszaka árnyának, a verőfényes, televény termékeny életből el kell hessegetnünk a halál sötét árnyékát. Miképp tehetjük ezt meg? Nem úgy, hogy szemet hunyunk az állandóan fenyegető rém előtt, hanem úgy, hogy ennél egy nagyobb hatalmat keresünk s ehhez a nagyobb hatalomhoz menekülünk. Van-e ilyen nagyobb hatalom a valóságosan létezők világában, avagy csak a képzelet s az illúziók világában van ilyen hatalom? Ez az élet szempontjából majdnem közömbös: az élet szempontjából az fontos, hogy higgyünk és bizzunk ebben a halált legyőző hatalomban: az élet végtelenségében s a végtelen, a halál nélkül való életben.

Bármennyire legyünk is állandóan *in articulo mortis* s bármily nagyhatalmú valóság legyen is a halál, azért mégis, — bár aggodó nyugtalansággal, — állandóan megismétlem nyugtalanságból fakadó, nyugtot kereső kérdésemet: de hát lehetséges-e, hogy az élet nem létező valami, hogy az csak amolyan névleges valóság, csak

nomen, ahogyan a középkorban mondták volna: csak *flatus vocis*. Ezt józanul talán még sem mondhatjuk. Tudósok és tudatlanok ám vitatkozzanak a felől, hogy mi a realitás, de ha van valami, ami 100%-ban megcáfolhatatlanul és le nem tagadhatóan reális, úgy mindenesetre a tudatos élet, a szellemi élet ilyen 100%-os realitás. Az élet realitását nem hagyhatjuk elvitatni, mert az nem fikció; az élet, a mi életünk, az én életem, ez igazi valóság, — sőt éppen prototípusa a valóságnak. Ha meg így áll a dolog — és ha az is igaz, amit az előbbieken állítottam, hogy az élet és a halál közül egyik a másikat megsemmisíti, úgy egész határozottsággal, megnyugtató határozottsággal mondhatjuk, hogy az élet realitása, a halál pedig irreális valami, ami igazában nem is létezik. Tehát igenis az élet az, ami megsemmisíti a halált. — Egészen biztosan így áll a dolog most, ebben a pillanatban, ebben a jelenlevő pillanatban, — amikor élek, amikor tudatos életet élek s amikor joggal büszkélkedhetem ezzel a tudatos 100%-os élettel. — De mi lesz akkor, ha meghalok? Pedig bizonyos, hogy meghalok. Megvigasztalhatom-e magamat az Epikuros bölcsességével? Epikuros-nak igaza van. Semmi közünk a halálhoz, mert ahol élet van, ott nincs halál s ahol halál van, ott nincs élet. De vajon nemcsak merő szellemeskedés az Epikuros bölcsesége? — És ilyen lényegbe vágóan fontos, ilyen igazán vérben menő súlyos kérdéseket el lehet-e megnyugtatónkra intézni bármilyen szellemességgel is?!

*

A bölcsőt és a koporsót lehet szimbólumnak is tekinteni. Az élet és a halál szimbolumai ezek. Az egyiket mosoly kíséri, a másikat pedig fuldokló zokogás. Miért a mosoly s miért a zokogás? Hisz mindkettő egyformán megszokott s mert mindennapi, azért talán közönséges és közömbös is.

A bölcső az élet hajnalhasadását, a halál az élet leáldozását jelenti. De mindez csak kép — és szimbolum. Nem is megfelelő kép, nem is megfelelő szimbolum. A hajnalhasadás és a leáldozás olyasvalami, ami szép is, jó is, kellemes is lehet. Az élet ilyen: szép is, jó is és kellemes is lehet. A bölcsőben igen is el lehet képzelni mindannak lehetőségét, ami az életben szép, jó és kellemes lehet. De a halál — az sötétség, a halál reménytelenség, a halál az élet átka, aminek elképzelése is megmérgezi gyökerében és kifejlésében az életet. Rejtély ugyan maga az élet, az egész világ és az egész lét misztérium, egészen biztosan a kifejezésnek első jelentésében tragikus misztérium az élet, ezzel szemben azonban a halál egyenesen rém, minden képzeletet felülmúló borzalmasság. A halál rejtély és rém és pedig a legrejtélyesebb rejtély és a legrémesebb rém. Az maga is határozottan egészen érthetetlen csoda, érthetetlen, valóban éppen semmivel meg nem magyarázható csoda, hogy ezt a rémet, ezt a borzalmasságot, az emberek, akik ennek tudatára ébredtek, miképp bírják tudatosságuk tartama alatt elviselni. Pedig nemcsak elviselik az emberek ezt a rejtélyes rémet, de úgy látjuk, a legtöbb embert hidegen is hagy és, úgy látszik, nagy általánosságban az emberek nem is törődnek vele. Ha néha-napján magára eszmél

az ember és komolyan szembe mer nézni a valósággal, akkor valamiféle csodálatos érzés vesz erőt rajtunk. Az az érzésünk, mintha idegen és ismeretlen világba tévedtünk volna, az az érzésünk, mintha lábaink alól kicsúszott volna a talaj, az a talaj, amit eddig oly nagyon szilárdnak éreztünk. Az igazság az, hogy az életet csak úgy tudjuk elviselni, elviselhetően leélni, hogyha mit sem törődünk a halállal, vagy hogyha megszüntetjük azt a nyugtalanságot, amit a halál, illetőleg a halál tudata okvetlenül előidéz. És meg kell jegyeznem, minden félreértés elkerülése céljából, hogy itt nem a halállal járó fájdalmakról van szó, hanem az élet negatívóját jelentő halálról, ami olyasvalami, amivel egyáltalában nem tud megbarátkozni és összebecsülni az élet. Csak úgy tud vele megbarátkozni és összebecsülni, ha megsemmisíti, vagy legalább is egy olyan hatalmas illúziót létesít, ami mintegy bebiztosítja az életet a halál ellen.

*

És mégis ne feledjük, vessük jól be elménkbe: igazában véve megfelfejthetetlen csodavilágban élünk, olyan világban, ahol minden oldalról és minden relációinkban csodák, nem ritkán éppen csodás rémek merednek felénk. Kétségtelenül legkevésbé érthető — talán azért, mert lényüinktől legtávolabb levőnek tűnik fel — az élettelen anyag, amely mintha teljes sötétségbe volna burkolva. Az élet és a szellem világa valahogyan hozzánk közelebb állónak látszik, természetesen az emberek állnak hozzánk legközelebb, ahol már mintha igazi megértésre is számíthatnánk. A természet világában, abban a világban, amelyből kiiktatnók az embert és az ő alkotását, rémesen, félelmetesen magunkra hagyottnak éreznők magunkat.

Az élettelen természet egyenesen a halál birodalmának tűnnék fel nekünk, ahonnan nagy vággyal vágyódnánk a természetnek abba a világába, ahol, bárminő halvány homályossággal, felcsillámlik az élet: itt sokkal jobban, mert sokkal otthonosabban éreznők magunkat, mint az élettelen természet világában.

*

A természet — még az élő természet is — teljesen részvételen az emberrel szemben. Megnyugvást, részvétet, melegséget, megértést, szeretetet, — amit pedig minden emberi lélek mohó vággyal szomjuhozik, csakis az ember-világban találhatja meg az ember. A lélek nemesebb vágyait és törekvéseit is csak az ember-világban valósíthatjuk meg. Ez a világ, az ember-világ pedig szemmel láthatóan az értékek ura. Alatt van: itt meg kell valósulniuk az értékeknek: itt nyilvánvalóvá válik, hogy az egész emberi élet csak akkor nyer igazi tartalmat és célt, ha az öröknek tartott értékek megvalósítását szolgálja s így mintegy bekapcsolódik az öröknek tartott értékek révén abba a hatalmaságba, amely egyedül adhat jelentőséget, jelentést, értelmet és célt az emberi életnek is, de meg az egész mindenségnek is. Az isteninek kell áthatnia az emberi életet, a históriát s a kultúrát is, de meg az egész mindenséget, még az élettelennek tartott anyagi világot is, hogy jelentősége, jelentése, értelme

és célja legyen az életnek és a létnek. Másként a látható dolgok nem érdemelnék meg, hogy emberi szem lássa s a hallható dolgok nem érdemelnék meg, hogy az emberi fül hallja azokat.

Csak ha az *ethikai világrend*⁴⁾ felette van a fizikai világrendnek, csak hogyha az élet hatalmasabb az elmúlásnál, — hogyha a halálnál nagyobb hatalom is van ezen a világon: csakis akkor érezhetünk megint biztos talajt lábunk alatt, csakis akkor nyerhetjük vissza bizalmunkat az élethez, — és csakis ebben az esetben érezhetjük magunkat otthonosnak és nem idegennek ebben a világban.

Egyébként, úgy látszik, itt éppen semmi megértésre sem számíthatnánk. A természet minden, éppen minden kérdésünkkel szemben néma marad, nem érti meg, nem értheti meg sem örömlünket, sem fájdalomunkat, nem vehet részt sem örömlünkben, sem fájdalomunkban. Enyhén szólva: teljesen részvétlenül a természet mi velünk szemben. És pedig nemcsak az élettelennek tartott természet ilyen részvétlenül velünk szemben: a természet részvéttelenségének foka nem enyhül az élők világában sem. Pedig ismétlem: az élők világa mégis csak közelebb van hozzánk, mint az élettelen természet, megértés szempontjából is közelebb van hozzánk, de ez a megértés egészen egyoldalú: mi értjük meg jobban az élő természetet, mint az élettelen, de velünk szemben az élőtermészet is a meg nem értésnek ugyanolyan fokán van, mint az élettelen természet; — és csakis mi vagyunk némi részvétellel, némi együttérzésben az élő természettel, velünk szemben épp olyan részvétlenül az élőtermészet, mint az élettelen. A magunk részéről az élőtermészettel szemben a megértésnek mindenesetre magasabb fokán vagyunk, mint az élettelen természettel szemben, de azért mégis felette idegenül állunk szemben az élők világával is. Hogy ez mennyire igaz, könnyen meggyőződhetünk róla, valóban szemléltető módon megbizonyosodhatunk róla, ha a tengernek csodás lakóit, ezeket a nem ritkán rémületet keltő szörnyeket vesszük szemügyre. Pedig ezek is élőlények — és mint ilyenek sokkal, de sokkal közelebb vannak hozzánk, mint az élettelennek tartott természet. És ezeket a szörnyeket látva, a velük való bármily laza közösségnek gondolatától is megborzadunk.

De ha tovább megyünk az élők világában, ha bekalándozzuk az egész növény- és állatvilágot, igazi megértésre bizony alig találhatunk, vagy ha igen, úgy csak egészen kivételesen egyik vagy másik háziállatnál vélünk feltalálhatni némi megértést. Ezt a nagy elhagyatottságot akkor érezzük át igazán, ha elgondoljuk azt, hogy hol is vagyunk voltaképpen: egy végtelen világban, amely végtelen világ szemlélésében is elvész a tekintetem s ebben a végtelenül nagy világban mikép érezzem magam otthonosnak, amikor csak szűk körben lehetséges általában az otthonnak intimitása? De az a világ, amiben élek, úgy látszik, nemcsak a térben, de időben is végtelen. Énsem meg rettegés fog el az időtől, mert az idő, a *Chronos* olyan,

⁴⁾ V. ö. erről a szerző egy régebbi tanulmányát: *Széphalom* 1929. évf. Szerk.

mint Kronos, aki felfalja gyermekeit. Minden dolgok romlása és pusztulása időben történik — s az én romlásom és pusztulásom is, az öregedés és a halál is időben történik. S ebből a szemléletből előáll az a rettenetesen csodálatos dolog, hogy végtelen időn keresztül nem voltam és végtelen időn keresztül nem leszek. Mit érhet ily szemlélet és ily meggondolás után az én egész életem és létem. Hogy találjam magam otthonosnak abban a világban, amely világban úgy létezem, hogy majdnem sohasem létezem?! A nemlét réme kísért minden oldalról — s e rém elől csak egyetlen úton van igazi menekvés, ha kiemelkedünk a fizikai világból az ethikai világba s itt keressünk kapcsolatot az örök dolgokkal, amik sohasem múlnak el, s amely világban a kötelesség teljesítésében, az örök értékek megvalósításában nemcsak megnyugvást találhatunk, de meg arra a fel-emelő tudatra is felemelkedünk — s ez által elérhetjük talán az igazi boldogságot is. — hogy imígyen kezére járunk az Abszolútumnak s életünkkel és cselekvéseinkkel egyzsersmind az Abszolútum céljait szolgáljuk.

*

Úgy látszik, mégis az ember-világban, ott bizonyára teljes a megértés — és ennek következtében az együttérzés — és ebből fakadóan az egymás megértése és állandó támogatása is. Minderről tényleg beszélhetünk az emberek világában, nem annyira, mint tényekről, hanem inkább mint helyesnek és kívánatosnak tartott követelményekről, amiknek megvalósítása komoly célt és tartalmat adhat az emberi törekvéseknek s imígyen a boldogság útjára vezérelheti az embert.

*

Úgy látszik, minél messzebbre távolodunk az élettelen anyagtól s minél előbbre hatolunk a szellem- és a szellem-erkölcsi világban, annál kevésbé vagyunk elhagyatottak. Az ember-világban hasonmásunkra akadunk s a *szellem-világban*, az emberi szellem világában pedig felemelkedünk és kiemelkedünk a sötétségből a világosságba. A világosság, a szellem világossága az, ami örök hazánknak ismerteti el, ahová leküzdhetetlen honvágygyal örökké visszavágyó-dunk — és boldogságunkat és halhatatlanságunkat is ebben a világban keressük.

*

Akarva-nemakarva ebben a világban vagyunk, s akarva-nemakarva ebben a világban kell élnünk. Egészen különös világban. Olyan világban, amelynek nagy része — és milyen nagy a világ! — és milyen nagy annak nagy része is! — teljesen idegen a mi lényunktől és teljesen részvételen is velünk szemben. Bizony-bizony idegennek is érezzük magunkat ebben a világban. Igaz ugyan, hogy fizikai lényünk, testi valóságunk nem idegen a világ dolgaitól, nem idegen az élő világtól sem, de mi nem fizikai valónkat tartjuk igazi lényegünknek. A szellem-erkölcsiségbe kapcsolódunk be — s itt érezzük otthon magunkat, mert mi oda valók vagyunk, úgy érez-

zük valahogyan, bár egészen érthetetlen módon, hogy onnan jöttünk és oda is tartunk — s hogy igazi lényünknek csakis külső kerete testi-ségünk. Lényünk nem akar és nem tud maradék nélkül feloldódni a fizikai valóságban és nem akar és nem tud maradék nélkül beolvadni ebbe a valóságba. „*Sentimus experimurque, nos aeternos esse*” — érezzük és tapasztaljuk, hogy örökkévalók vagyunk, — mondja Spinoza s ezt a mondást mélységes meggyőződéssel, megnyugtató meggyőződéssel megismétlik az emberiség milliói időtlen időn keresztül, Keleten és Nyugaton egyaránt, — Lényünknek, hogy úgy mondjam, metafizikailag érzett örökkévalósága semmiesetre sem akar csak az anyag örökkévalósága lenni.

*

Nem kérdéses: az ember bele tartozik a fizikai világba, tekintetelni is úgy az embert, hogy benne a fizikai világ ébredt tudatosságra, de amikor örökkévalónak érezzük magunkat, semmiképpen sem akarjuk csak ilyen örökkévalónak érezni és tudni magunkat. Az anyag halhatatlansága nem vigasztal meg bennünket, ellenkezőleg megborzadunk, lényünk legbelsejéig összerázkódunk attól a gondolat-tól, hogy csak az anyag halhatatlanságában lesz részünk, hogy nekünk is csak az anyag halhatatlansága jut osztályrészül. Ezt a halhatatlanságot egyjelentőségűnek vesszük a halandósággal. És ha csak ebben lesz részünk, akkor a mi tudatunk valójában csak „az egy napig élő lepkének rövid játéka amint az örökkévalóság és a végtelenség tengere felett lebeg”. Ettől a gondolattól pedig visszaretten és visszaborzad minden időben és minden helyen az emberi gondolkozás és az emberi érzés — és ettől a gondolattól elmenekülendő inkább megbarátkozik a lélekvandorlásnak a földkerekségén szélteben-hosszában elterjedt hitével, hogy imigyen bekapcsolódják legalább az organikus anyag életébe; — pedig ez a hit magával involálja azt az egyébként alig megnyugtató gondolatot, hogy az ember lényege át-minősül az állat, nemritkán éppen félelmet és rémületet keltő szörnyek lényévé.

Nem is ez az a halhatatlanság, amire vágyik az ember s amiben megnyugodnék az ember gondolkozása és érzése. Ez lényünk jobbik részének halhatatlansága lenne. Ez az, amit Horatius így fejez ki: *non omnis moriar*, — nem halok meg egészen. Egy aristotelikus fogalom szerint értelmünk egyik része, értelmünk cselekvő része, miben nincs semmi szenvedés sem, *οἱ νοῦς ποιητικὸς*, az *intellectus agens*, a cselekvő értelem, nem pusztul el a testtel, nem hal bele az anyag halhatatlanságába, hanem más halhatatlanságban részesedik, az istenség halhatatlanságában, amelynek mindig is része volt. Csakis lényünk legnemesebb részének halhatatlansága nyugtathat meg; ez az a halhatatlanság, amire nagy vággyal vágyunk s amiért érdemesnek tartjuk vállalni a lét és az élet minden gyötrelmeit — s a halál borzalmasságait — és minden borzalmak legrémesebbjét — magát a halált. Úgy látszik, hogy ez — és csakis ez vehetné le a létről és az életről a hiábavalóság szörnyű vádját, mert a halál igazságát csakis az élet igazsága némíthatja el.

Befejezésül és egyben megnyugtató vigasztalásul, — a nélkül, hogy mindenben egyetérténénk vele, — ime ide iktatom Rabindra Nath Tagore megszívelendő sorait:

Ha megfigyeléseink világosságát a halál ténye felé fordítanók, a világ úgy tűnnék fel, mint valami rengeteg nagy halottasház; de az élet világában azt látjuk, hogy a halál gondolata egyáltalában a legkisebb helyet sem tudja elfoglalni lelkünkben . . . Az élet a maga egészében a halállal sohasem számol komolyan. Szemtől-szemben a halállal is nevet, táncol, játszik, épít, takarít és szeret . . . Pedig az az igazság, hogy a halál nem a végső valóság. Éppen úgy látszik feketének, mint az ég kéknek; de az életet nem feketíti be; mint ahogy az ég kékje sem ejt foltot a madár szárnyán.⁵⁾

(Budapest.)

Bárány Gerő.

⁵⁾ *Az élet megismerése*, Bartos Zoltán fordítása.